

РОЛЬ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ У ЗАСВОЄННІ ГЕРМАНІЗМІВ НА УКРАЇНСЬКОМУ МОВНОМУ ҐРУНТІ

Анотація. На матеріалі Вижвівської актової книги XVII ст. визначено роль польської мови у засвоєнні німецьких лексичних запозичень, з'ясовано історію становлення германізмів на українському мовному ґрунті та особливості реалізації їх на сучасному етапі розвитку української мови.

Ключові слова: *актова книга, запозичення, германізм, лексикон, офіційно-діловий стиль.*

Царалунга Інна (Хмельницький національний університет, Україна).

Роль польского языка в заимствовании германизмов на украинской языковой основе.

Аннотация. На материале Выжевской актовой книги XVII в. определена роль польского языка в проникновении немецких лексических заимствований, исследована история становления германизмов на украинской языковой основе и особенности их реализации в современном украинском языке.

Ключевые слова: *актовая книга, заимствование, германизм, лексикон, официально-деловой стиль.*

Tsaralunha Inna (Chmielnicki Uniwersytet Narodowy, Ukraina). **Rola języka polskiego w przyswajaniu niemczyzny na językowym gruncie ukraińskim.**

Abstract. Na materiale Vyzhvivskoyi aktowoyi księgi XVII w. zdefiniowano rolę języka polskiego w asymilacji niemieckich leksykalnych zapożyczeń, stwierdzono historię powstawania niemczyzny w ukraińskiej podstawie językowej i cech im na obecnym etapie rozwoju języka ukraińskiego.

Słowa kluczowe: *aktowa książka, zapożyczenie, germanizm, leksykon, oficjalny styl biznesowy.*

Tsaralunga Inna (Khmelnysky National University, Ukraine). **Polish mediation in the mastering of Germanism on the Ukrainian language ground.**

Annotation. The role of Polish in the mastering of German lexical borrowings were determined and the history of Germanism formation on the Ukrainian language ground were studied on the materials of Vyzhiv Act Book. The lexico-semantic process which happened in the semantic structure of the foreign origin lexemes were characterised, also, the latest destiny of the analysed lexemes were examined. Germanisms, which reached old Ukrainian texts with the help of Polish concerns, the sphere of jurisprudence, the branch of trade and economics relations, paper work, agriculture. They, mainly, functionate in the modern Ukrainian language, create derivative, acquire new connotations, sustain semantic changes, the part of borrowed nomens used only in the Ukrainian dialects.

Key words: *act book, borrowings, lexeme, lexicon, germanism, officially-business style.*

Хронологія запозичень із західноєвропейських мов в українську зумовлена певними історичними подіями, фактами у суспільному житті народу. Період кінця XVI – XVII ст. в історії української писемної мови характеризується інтенсивними міжмовними контактами. Зміцнення магдебурзького права, торгівля з країнами Західної Європи, суміжність територій зумовили проникнення іншомовних лексем на український мовний простір. Особливо посилилася роль польської мови, коли з другої половини XVI ст. на українських територіях запанувала Польща, а мовою офіційного спілкування, навчання в школах стала польська [2, с. 682]. Через польську мову до українського лексикону потрапляли номени із західноєвропейських мов, зокрема германізму. Зауважимо, що германізм сьогодні потрактовується як слово, його окреме значення, вислів тощо, запозичені з німецької мови (чи інших германських мов) або перекладені чи утворені за її зразком [1, с. 89].

Особливості використання германізмів, проблеми шляхів і часу проникнення їх в українську мову досліджували І. Шаровольський («Німецькі позичені слова в українській мові», 1926-1927), Д. Шелудько («Німецькі елементи в українській мові», 1931), О. Муромцева («Іншомовні елементи як засіб словотворення в українській літературній мові другої половини ХІХ – початку ХХ ст.», 1985), В. Акуленко («Німецький вплив на розвиток української мови: проблеми методології», 1997), М. Кочерган («Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови», 1997), Л. Ткач («Німецькі запозичення в українській літературній мові Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст.», 2000) та ін.

Чималий пласт іншомовної лексики північноукраїнських пам'яток ХVІ – ХVІІ ст. опрацювала В. Титаренко, яка встановила, що германізми – третя за кількістю група іншомовних слів у текстах ділового стилю північноукраїнського ареалу ХVІ – ХVІІ ст., і класифікувала ці запозичення на лексико-семантичному рівні [3].

Проте поза увагою науковців залишилася важлива пам'ятка офіційно-ділового стилю української мови ХVІІ ст. – Вижвівська актова книга. Це збірник актових документів містечка Вижва (сучасне с. Нова Вижва Старовижівського р-ну Вл. обл.). Пам'ятка зберігається у Центральному державному історичному архіві України (м. Київ), фонд 32, опис 1, справа 1. У ній на 420 аркушах записані справи, що розглядалися вижвівським урядом від 2 грудня 1599 року до 12 лютого 1684 року. За змістом це акти купівлі-продажу нерухомості, майна містян, справи щодо заповідання, дарування, обміну, більшість яких ведена українською мовою, поодинокі – польською. У староукраїнських текстах Вижвівської актової книги засвідчені германізми, запозичені посередництвом польської мови. Розглянемо пласт німецької іншомовної лексики, виявленої у пам'ятці, простежимо історію становлення запозичень на українському мовному ґрунті та особливості реалізації їх на сучасному етапі розвитку української мови.

На матеріалі Вижвівської актової книги виділено кілька тематичних груп лексем. Оскільки усі справи розглядалися у присутності уповноважених осіб і в документах часто описували майнові стосунки між членами сім'ї, то, перш за все, виділяємо назви адміністративних посад, назви родичів.

Номен бурмистръ «найвищий міський урядник»: просив Радько бурмистръ, абы тоє очевисте сознанє того Іацька было приніато и до книгъ записано 165; а то Радькови Мисковичу, teraz нашєму бурмистрови, єму самому, жонѣ и потомком 165 зв.; проданє дѣялосє при людєхъ добрыхъ и вѣрогодныхъ, при пану Іарьмилови Корєчкови, на тои час будучим // бурмистром 184; що они, пановє бурмистре, на прозбу мою вчинили руки свои подписали и печат мѣсцькую до того тастаменьту казали притиснути 165; просила панов іакъ ду // ховного и иныхъ люди добрых панов бурмистров ѿ подпис руки и ѿ притисненє печати мѣстцькою 165; предъ нами, вріадам мєсцьким вижевским, міановите Іацьком Корєчком, Іаном Щєсновичєм, Миском Даниловичєм, бурмистрами, и при Трохими Дємковичу, присіажном 145 зв.; – давнє запозичення з польської мови, пол. *burmistrz* походить від середньовісньонімецьк. *Burge(r)meister* «начальник городян» (ЕСУМ, I, 303). Термін *боурьмистръ* використовувався в українській мові з другої половини XV ст.: дали єсми сєс наш лист глєитовныи... паноу боургьмистроу (ССУМ, I, 132). Назва фіксується у «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.»: *бурмистръ* «виборний голова міського самоврядування за магдебурзьким правом; особа, яка має вищий духовний чин або займає керівну урядову посаду» (СЛУМ, III, 100–101). У сучасній українській мові *бурмістр* маркується як лексема історичного фонду – «голова міської управи в деяких країнах Західної Європи і в дореволюційній Росії; за часів кріпацтва – призначений поміщиком староста над селянами» (ВТСУМ, 103).

Назва швакро «зять»: за котору суму пускаєм доброволнє крунть, дом, стоіачии на нєм, зо всѣм будованєм... славетному Трохимови Окошъкович, швакрови нашому 182 зв., очевидно, через пол. *szwagier* з нім. *Schwager* (Рудницький, II, 1104). Зазначена лексема відсутня у словнику української мови

XIV – XV ст. Сьогодні номен і його похідні активно використовуються в усному народному мовленні: в західнополіських говірках *швагір/ швагро* «брат дружини», *швагер* «брат дружини; сестрин чоловік; чоловік дружининої сестри», *швагерка* «сестра дружини», *швагриха* «дружина швагра; дружинина сестра» (Аркушин, II, 260), у бойківських – *швагер/ швагро* «шурин; чоловік сестри» (Онишкевич, II, 380), в гуцульських – *швагер(швагір)/ швагро* «чоловік сестри; брат чоловіка чи дружини», *швагрова* «сестра жінки або чоловіка; дружина брата; сваячка» (ГГ, 214), у наддністрянських – *швагер/ швагро* «чоловік сестри» (Шило, 278).

Оскільки справи Вижвівської книги стосувалися головно купівлі-продажу майна, до їх лексику потрапили іншомовні номени на позначення об'єктів господарювання.

Слово будунекъ (будунокъ)/ будинокъ «споруда для житла; будівля»: *будунокъ* на тѣи третини маєт належати жонѣ моєи 164; на котором крунътѣ, звышь поменѣном, будунекъ, с тым всѣмъ будуньком и пожитками 191; а што єст на тых двоихъ чїасткахъ плѣца того // будованїа, штосно єст будунку, кром солодовнѣ, сполное двоихъ иихъ 181; на котором плацу дом преречоныи стоит зо вшелїаким будиѣком 277; а Ивану, меншѣму брату, моркгъ зо всимъ будунькомъ 251; волно Иванови тою половицею, добрами, лежачими здѣ, илє єст, застѣнъки, морки, плѣци и будунъки на них, продати 149 зв.; зо всѣмъ на всѣмъ, іакосѣ в собѣ маєт, що на мене приналежит, част в плѣцу и будунъкахъ на тѣм плѣцу, ведълугъ роздѣлу нашего 187; – з пол. *budynek*, що виводиться від середньовісньонімецького *buding* «будування» (ЕСУМ, I, 278). Засвідчене у «Словнику української мови XVI – першої половини XVII століття» з кінця XVI ст. зі значенням «будинок; будівля» (СЛУМ, III, 83). На сучасному етапі розвитку української мови семантичне поле лексеми значно розширилося: *будинок* «будинок, споруда, призначена для житла; науковий, культурно-освітній, побутовий та інший державний заклад, установа», пор. *дитячий будинок, пологовий будинок* тощо (ВТСУМ, 100).

Назва фольварокъ «масток»: продал крунѣту свого част ѿт межи мѣсцькою волюки Іарѣмола Корѣчка з одною стороною, а з другою стороною ѿт стѣны мѣсцькою напротив фольваркови Іарѣмола Корѣчка 184, – через пол. *folwark* від середньовісньонімецьк. *vorwerk* «приміська садиба, маєтність» (Фасмер, IV, 201), репрезентована у «Словнику староукраїнської мови XIV – XV ст.» зі значенням «невеликий масток разом з належними до нього житловими і господарськими будівлями» (ССУМ, II, 501). Сьогодні лексема *фільварок* кваліфікується як застаріла і використовується на позначення хутора або виселку, комплексу земельних угідь у феодальній Польщі, Литві, Білорусі та Україні; панського маєтку із господарчими будівлями (ВТСУМ, 1537).

Знаходимо іншомовні назви німецького походження, пов'язані із торгівельно-економічними стосунками. Номен пѣніязь «монета; у множині – гроші»: за певну суму пѣніязеи золотыхъ за десіат 183; ученили сплат суми пѣніяжною 176, – від німецьк. *pfenning* «франкський срібний динар» (ЕСУМ, IV, 336). Використовується у староукраїнській мові з кінця XIV ст.: а то все куповано твоєми пѣназми (ССУМ, II, 146). В сучасній українській мові слово побутує у регіональному мовленні: у бойківській говірках *пінязі* «гроші» (Онишкевич, II, 73), в закарпатських – *пінязі* «гроші» (Сабадош, 229).

Вислів своим кошѣтом «своїми витратами, за свій рахунок»: а если бы хто в том ѣму, в том купнѣ перешѣкожати алибо іакою трудность задавати, тѣди іа алиб жона моіа, алибо потомокъ мои в каждом правѣ своим кошѣтом засту[пити] повиненъ буду 184, – через польське посередництво від середньовісньонімецьк. *koste* «утримання, вартість, ціна» (ЕСУМ, III, 69). Як «ціна, зусилля» фіксується у писемних пам'ятках української мови із середини XV ст.: которои намъ великіє оуслуги свое и коштом немалим отдаем (ССУМ, I, 508). У староукраїнській мові XVI – першій половині XVII ст. *коштъ* – «витрати, видатки; гроші; зусилля» (СЛУМ, XV, 69). Значення виразу збереглося й досьогодні: *власним (своїм) коштом* – «за власний рахунок, за власні гроші» (ВТСУМ, 581).

Германізми, що відображали особливості тогочасних ділових відносин, використовувались вижвівськими писарями зрідка.

Наприклад, номен квитувати/квитуватися «підтверджувати, обіцяти»: жону и потомковъ ихъ вѣчными часы квитуют 279; с котрого крунѣту квитуємсія, ани іа сам, ани жона моіа, ани потомки наши не маєм повставати 176, – через пол. *kwitować* від німецьк. *quit* «вільний, звільнений, оплачений», пов'язаного із лат. *quiēs* «відпочинок, спокій» (ЕСУМ, II, 417). В українських ділових документах XV ст. фіксується споріднене із ним запозичення *квитація* «письмове доручення про видачу з митного збору певної грошової суми» (ССУМ, I, 472). Натомість вже у пам'ятках української мови XVI – першої половини XVII ст. вживались лексеми *квитовати/квитоватъ/квѣтовати, квитоватисе/квѣтоватися* «засвідчувати правильність, достовірність чого-небудь; підтверджувати квитом» (СЛУМ, XIV, 80). В сучасному українському лексиконі спостерігаємо розширення семантики слова *квитувати*, зокрема: «здійснювати операцію депозитарної установи; звільняти від взаємної заборгованості; підтверджувати прийом багажу, повідомлення та ін.». Номен *квитуватися* «відплачувати, відомщати за що-небудь» набув розмовного статусу (ВТСУМ, 533).

Активним використанням відзначається лексема шаповати/шафовати/шахвовати «розпоряджатися»: волно буде // Маркови тым крунѣтом, іако своим, шаповати, предати и дати, и даровати, и ку пожиткови своєму оборочати ведѣле свого подобаніа 141 зв.; будет... спокоине держати вѣчными часы, шафовати, ѿдати, продати и ку наилѣпшому пожиткови своєму ѿборочати 179; которымъ домою пѣну Сачьку и его жонѣ волно шахвовати, продати, даровати... 212 зв., – від пол. *szafować* «щедро роздавати; розпоряджатися, завідувати», що походить з нім. *schaffen* «творити; діставати» (Brückner, 539; ЕСУМ, VI, 390). Номен простежується у лексикографічних працях кінця XIX – початку XX ст., зокрема: *шахувати* «марнувати, витратити над міру» репрезентує словник Б. Грінченка: *боярські гроші шафоватъ* (Грінченко, IV, 487), *шафувати* «забезпечувати, давати; витратити марно» (Желехівський, II,

1084), пор. також *шахрувати* «нерозсудливо тратити, розтринькувати» (СУМ, XI, 424). В українському діалектному мовленні збереглася форма *шахувати* «давати, роздавати» – у бойківських говірках (Онишкевич, II, 379). Варіативність лексеми відображає складність адаптації запозиченого слова у мові-реципієнті.

Як показав мовний аналіз, староукраїнські тексти Вишківської актової книги позначені опосередкованим впливом німецької мови. Германізми, що потрапили до староукраїнських текстів через польську мову, стосуються сфери юриспруденції, галузі торгівельно-економічних відносин, діловодства, сільського господарства. Вони здебільшого активно функціонують в сучасній українській мові, утворюючи похідні, набуваючи нових конотацій, зазнаючи семантичних змін, частина запозичених номенів вживається лише в діалектах.

Перелік умовних позначень

Аркушин	Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. – Луцьк, 2000. Т. 1–2.
ВТСУМ	Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., 2005. – 1728 с.
ГГ	Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. В. Закревська. Львів, 1997. – 230 с.
Грінченко	Словарь української мови / Упор. Б. Грінченко. Т. I–IV. – К., 1907–1909.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови: У 7-ми т. К., 1982–2012. Т. I–VI.
Желехівський	Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар. Т. 1–2. Львів, 1885–1886.
Онишкевич	Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. – К., 1984.
Рудницький	Рудницький Я. Б. Етимологічний словник української мови. Т. 1–2. Вінніпег, 1962–1972.

Сабадош	Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. – Ужгород, 2008. – 480 с.
СЛУМ	Словник української мови XVI – XVII ст. Вип. 1–15. Львів, 1994–2010.
ССУМ	Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. Т. 1–2. К., 1977–1978.
СУМ	Словник української мови: В 11 томах. – К., 1970–1980.
Фасмер	Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1–4. – М., 2004.
Шило	Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник. – Львів, 2008. – 288 с.
Brückner	Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1974.

Список використаної літератури

1. Муромцева О. Г. Германізм / О. Г. Муромцева // Українська мова. Енциклопедія. – К. : „Українська енциклопедія“ ім. М. П. Бажана, 2004.
2. Муромцева О. Г., Скачкова В. В. Українсько-німецькі мовні контакти / О. Г. Муромцева, В. В. Скачкова // Українська мова. Енциклопедія. – К. : „Українська енциклопедія“ ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 682–683.
3. Титаренко В. М. Лексика іншомовного походження в північноукраїнських пам’ятках XVI – XVII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Титаренко Валентина Миколаївна ; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови. – К., 2007. – 21 с.

Інформація про автора

Царалунга Інна Богданівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Хмельницького національного університету.

Місце роботи та службова адреса: кафедра української філології,
Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11,
м. Хмельницький, 29016.

Домашня адреса: вул. Курчатова, 4/3, кв. 53, м. Хмельницький, 29025,
Україна.

Електронна адреса: tsaralunga@svitonline.com

Контактний телефон: 067 9852068.